

SOCIJALNO-PSIHOLOŠKE I KRIMINOLOŠKE KARAKTERISTIKE OSUĐENIKA U OTVORENOM TRETMANU

Zoran Stevanović*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Na uzorku od 412 osuđenika koji kaznu zatvora izdržavaju u uslovima otvorenog tretmana - u uslovima minimalnih mera obezbeđenja, ispitivane su socijalne, psihološke i kriminološke karakteristike osuđenika i njihova povezanost. U socijalne karakteristike proučavan je uzrast osuđenika u vremenu vršenja krivičnog dela, nivo obrazovanja, zaposlenost, porodično poreklo i porodični status. Psihološke karakteristike su izučavane preko ispitivanja intelektualnih sposobnosti i patoloških oblika ponašanja za vreme izdržavanja kazne, a kriminološke karakteristike su posmatrane preko vrste učinjenog krivičnog dela, visine kazne i povrata.

Socio-psihološke i kriminološke karakteristike su veoma bitni etiološki faktori u pojavi kriminaliteta i svakako, u sadejstvo sa drugim faktorima utiču na ispoljavanje kriminalnog ponašanja prestupnika. Pored uticaja na opredeljivanje pojedinca za antisocijalno ponašanje, socio-psihološki i kriminološki faktori su veoma važni pri opserviranju ličnosti osuđenika i izradi adekvatnih programa, određivanju oblika i metoda rada u procesu korekcije ponašanja prestupnika.

* Email: zoranstev_iksi@yahoo.com

*Zbornik IKSI, 1-2/2007 – Z. Stevanović
„Socijalno-psihološke i kriminološke karakteristike
osuđenika u otvorenom tretmanu”, (str. 159-181)*

Analizom ovih faktora saznali smo da je najbrojnija kategorija osuđenika na uzrastu od 23-50 godine života u oko 72%, da većina osuđenika ima srednje obrazovanje, u 64% i da postoji korelacija između uzrasta i obrazovanja u visini od $C=0,32$. Takođe, od ispitivane populacije preko 42% osuđenika nije zaposleno u vreme vršenja krivičnih dela. Većina osuđenika potiče iz porodica sa lošim materijalnim položajem.

Posebno je značajan podatak da je oko 55% osuđenika ispoljavalo patološke oblike ponašanja i da je visok nivo povrata i u ustanovama otvorenog tipa oko 45%.

Struktura osuđenika u otvorenim zavodima je relativno nepovoljna za uspešno funkcionisanje ovih zavoda i da je potrebno bitno promeniti osuđeničku strukturu kako bi se otvorenim zavodima stvorili optimalni uslovi za ispunjenjem osnovnih ciljeva za koje su i formirani. Otvoreni zavodi imaju, realno, najveće šanse da lica koja izdržavaju kaznu zatvora u tom režimu budu osposobljena da, nakon izlaska iz zatvora, prestanu sa vršenjem novih krivičnih dela.

KLJUČNE REČI: Otvoreni tretman / socijalne karakteristike / psihološke karakteristike / kriminološke karakteristike / nivo obrazovanja / patološke pojave / socijalni status osuđenika / intelektualne sposobnosti.

UVOD

Reintegracioni koncept izvršenja kazni lišenja slobode zahteva da se u prvom redu polazi od izvršioca krivičnog dela, od potpunog poznavanje njegove ličnosti i svih njegovih karakteristika. Kao što kaže M. Ancel, nije u pitanju kazna koja je sebi cilj, koja nanosi patnju izvršiocu dela, niti je u pitanju iluzija da se takvom kaznom može ukloniti kriminalno ponašanje, već je reč o zaštiti društva putem

resocijalizacije i prevencije.¹ Savremena penologa inicira da se u procesu korekcije ponašanja prestupnika polazi od poznavanja najznačajnijih faktora koji su uzrokovali kriminalno ponašanje. U institucijalizovanom tretmanu prestupnika to se postiže, pored ostalog, i pomoću opsežne opservacije ličnosti, izučavanjem socijalno-kriminoloških faktora i drugih okolnosti koje su dovele do manifestovanja kriminalnog ponašanja prestupnika.

Za uspeh korekcionog procesa prestupnika veoma bitna je individualizacija, jer mere prevaspitanja podjednako ne deluju na sva lica. Kod nekih osuđenika neke mere mogu proizvesti veoma povoljne efekte, a kod drugih, efekti su veoma mali pa čak proizvode i suprotne - negativne efekte. Zato su savremeni kazneni sistemi preokupirani traženjem novih, adekvatnijih oblika tretmana i vrste penalnih institucija koji mogu da ostvare zadate ciljeve kažnjavanja. Kao rezultat tih ideja odnos prema kazni lišenja slobode se bitno menjao i ona ne treba da služi isključivo kažnjavanju, već njegovom učenju života na slobodi (J. Graven) i da bude neka vrsta treninga za slobodu (F. Clerk). Ta koncepcija je zahtevala i sasvim drugačije zatvorske institucije i načine postupanja prema prestupnicima. Koncept reintegracije prestupnika u životne uslove postavlja veoma ozbiljne zahteve u pogledu poznavanja ličnosti osuđenika i njegovih karakteristika, kako bi se odredili adekvatni postupci i programi rada sa njim.

Ovom prilikom prikazujemo rezultate istraživanja socijalno-psiholoških i kriminoloških karakteristika osuđenika koji kaznu zatvora izvršavaju u otvorenim zatvorima, odnosno koji imaju status otvorenog tretmana. Od socijalnih karakteristika, proučavan je uzrast u vreme vršenja krivičnog dela, nivo obrazovanja, zaposlenost, porodično poreklo i materijalni položaj. Psihološki faktori su izučavani preko intelektualnih sposobnosti i ispoljenih patoloških oblika ponašanja u zatvoru. Kriminološke karakteristike su izučavane na osnovu vrste učinjenih krivičnih dela, visine izrečene kazne i povrata.

¹ Milutinović, M. (1973), Kriminologija sa osnovama kriminalne politike i penologije, Drugo dopunjeno izdanje, Savremena administracija, str. 490

1. SOCIJALNE KARAKTERISTIKE OSUĐENIKA

Socijalni faktori nesporno imaju veoma značajno mesto u etiologiji kriminaliteta i jedan su od odlučujućih faktora koji dovode do opredeljivanja pojedinca da vrši krivična dela. Socijalni faktori i društvena klima neposredno utiču na uspešnost socijalizacije pojedinca.

a) Uzrast osuđenika u vreme izvršenja krivičnog dela

Ispitivan uzorak pripada populaciji odraslih, pod kojim se pojam odraslih podrazumeva ličnost koja je dostigla razvijenost i relativnu zrelost u fizičkom, mentalnom i socijalnom pogledu.² U nauci su različiti stavovi po pitanju kada nastupa odraslo doba, odnosno punoletstvo. Moris Debes, kao donju granicu odrasle ličnosti smatra 21. godinu života, savremeniji autori, kao što je R. B. Lovell, za donju granicu uzima 16 godina, a u našim pozitivnim propisima punoletstvo se smatra sa navršenih 18 godina života. Naravno, u pogledu nivoa biopsihičkih i socijalne zrelosti dolaze do izražaja individualna odstupanja. Analiza uzrasta osuđenika je važan element u sagledavanju pojave kriminaliteta, razvrstavanje osuđenika, određivanje programa postupanja i drugih postupaka koji doprinose uspešnom procesu prevaspitanja i resocijalizacije učinioca krivičnog dela.

Svako ispitivanje faktora od kojih zavisi primena pojedinih oblika i metoda rada sa osuđenim licima, nužno podrazumeva utvrđivanje starosnog doba osuđenika. Na uzrastu se, najčešće, temelji postupak razvrstavanja osuđenika u određene grupe, na radna mesta, uključivanje u obrazovni proces i slično.

U pedagoškoj i psihološkoj literaturi nema jedinstva u periodizaciji odraslog doba, kako u pogledu broja i starosnih granica pojedinih faza tako i u pogledu osnovnih svojstava određenih stupnjeva.

U otvorenom tretmanu u zatvorskim institucijama, u vreme ispitivanja, nalazilo se 39,07% osuđenika koji su u periodu aduacije i ranog zrelog

² Smolovčev, R.: Opšta andragogija, Sarajevo, 1979. str. 138.

doba, 49,77% pripadaju zreloom dobu, 8,98% starijem zreloom dobu, a samo 2,18% dobu starosti.³

Takođe, u osuđeničkoj populaciji sa otvorenim tretmanom, njih 71,61% je na uzrastu od 23-50 godina života. Ovi podaci ukazuju da se radi o onim uzrasnim kategorijama u kojima postoji puna radna sposobnost, pa je i razumljiva pažnja koju društvo poklanja procesu resocijalizacije u kazneno-popravnim zavodima i pokušaju njihovom uključivanju i integraciji u društvene tokove. Nije zanemarujući i procenat osuđenika koji su uzrasta između 18 i 23 godine života (17,23%), koji, po svojim ličnim svojstvima, zahtevaju poseban vaspitni pristup i koji daju mogućnost uspešne korekcije njihovog ponašanja. Kategorija osuđenika preko 60 godina života, koja je zastupljena sa 2,18%, zahteva, takođe, poseban program primeren njihovim karakteristikama.

Istražujući starost osuđenika u otvorenom tretmanu, u vreme izvršenja krivičnog dela, rezultati pokazuju da su odrasli osuđenici, svih uzrasnih kategorija, približno jednako učestvovali u vršenju krivičnih dela. Ova konstatacija se odnosi na uzrastu do 50 godina života, kada znatno opada broj osuđenika koji se posle tog uzrasta odlučuju na vršenje krivičnih dela.

b) Nivo obrazovanja u vreme izvršenja krivičnog dela

Obrazovni nivo je, takođe, jedna od bitnih karakteristika osuđenika koje treba analizirati, kao etiološki činilac kriminalnog ponašanja. U penološkoj literaturi se odavno raspravljalo o pitanju odnosa obrazovanja i kriminalne aktivnosti. Jedna grupa autora zastupa mišljenje po kome kriminalitet opada sa povećanjem stepena obrazovanja, odnosno da raste sa njegovim opadanjem. Zagovornici ove teze to objašnjavaju tako što se pomanjkanje obrazovanja graniči sa neznanjem, nepromišljenošću i neshvatanjem da određene

³ Ova podela je izvršena prema periodizaciji koju je dao Ž. Jašović u Penološkoj Andragogiji, Naučna knjiga, Beograd, 2000. str. 91, po kojoj je period sazrevanja (adulacije) od 18-20. god; rano zrelo doba, od 20-30; zrelo doba od 30-45, starije zrelo doba od 45-60 i doba starosti preko 60 godina.

aktivnosti mogu biti društveno opasne i kao takve zabranjene. Drugi stav, o povezanosti obrazovanja i kriminaliteta, ne pridaje višem stepenu obrazovanja antikriminalni značaj, već, naprotiv, smatra da viši nivo obrazovanja može biti faktor delinkventnog ponašanja. Veća obrazovanost može naoružati čoveka potrebnim znanjima za određene specijalnosti u vršenju krivičnih dela. Garofalo je isticao da "škola ne smanjuje zločin".⁴

Mnogobrojna istraživanja obrazovanja kao etiološkog faktora u pojavi kriminaliteta pokazuju da se među delinkventima nalazi veći broj lica sa nižim obrazovanjem, sa nižim nivoom kulture, što ne znači da i obrazovani ljudi ne čine krivična dela. Opšte je mišljenje da znanje i obrazovanje jačaju socijalne elemente koji inhibiraju izvršenje nezakonite radnje. Svakako, može se zaključiti da škola igra veliku i značajnu ulogu u pogledu sazrevanja i formiranja ličnosti i suzbijanju kriminaliteta. Iz te činjenice i proizilazi da odnos obrazovanja i kriminaliteta predstavlja jedno relativno važno pitanje, koje dobija različite oblike i značaj zavisno od opštih uslova života datog društva, od ličnih karakteristika pojedinca i drugih okolnosti. Iz tih razloga se obrazovanje i smatra kao jedan od vidova tretmana koji treba primenjivati u procesu korigovanja ponašanja delinkvenata. Ostvarivanje obrazovnog tretmana u procesu resocijalizacije prestupnika zahteva adekvatno planiranje, jer ukoliko se program realno ne zadaje kod pojedinih prestupnika dolazi do gubljenja samopouzdanja i vere u svoje sposobnosti.⁵

U analizi strukture osuđenika u otvorenim zavodima izučavana je distribucija ovog obeležja u uzorku koji je dat u tabela 1. Osnovni zadatak u ovoj analizi jeste pokušaj da se odgovori na pitanje na kom obrazovnom nivou je veća učestalost izvršioca krivičnih dela, s jedne strane, i koji je obrazovni nivo osuđeničke populacije za koju treba organizovati obrazovni proces u zavodu, s druge strane.

⁴ Milutinović, M.: Kriminologija, Savremena administracija, Beograd, 1973. str. 302-303.

⁵ Stevanović, Z. (1986), Uloga i značaj realizacije obrazovnog dela tretmana u radu sa maloletnicima, Penološki glasnik, Republičko udruženje penologa br. 1-2. Beograd, str. 107.

*Zbornik IKSI, 1-2/2007 – Z. Stevanović
„Socijalno-psihološke i kriminološke karakteristike
osuđenika u otvorenom tretmanu”, (str. 159-181)*

Tabela 1.

Školska sprema	broj	%
1. Bez škole	8	1,94
2. Nepotpuna osmogodišnja škola	22	5,34
3. Potpuna osmogodišnja škola	41	9,96
4. Nepotpuna srednja škola	37	8,98
5. Škola za KV radnike	38	9,22
6. Završena srednja škola	204	49,52
7. Škola za VKV radnike	15	3,64
8. Započete, ali nedovršene studije	24	5,82
9. Završena viša ili visoka škola	23	5,58
Ukupno:	412	100,00

Prema dobijenim podacima, osuđenici se mogu grupisati u četiri celine:

(a) osuđenici bez škole i sa nepotpunom osmogodišnjom školom zastupljeni su u 7,28%;

(b) osuđenici sa osmogodišnjom školom i nepotpunom srednjom školskom spremom prisutni su u 18,94% slučajeva;

(v) osuđenici sa završenom srednjom školskom spremom, započetim ali nedovršenim studijama i školom za KV radnike u 64,56% slučajeva i

(g) grupacija osuđenika sa visokom i višom školskom spremom i sa školom za VKV radnike prisutna je u 9,22% slučajeva.

Ako dalje grupišemo podatke iz tabele 1, može se zaključiti da je 26,22% osuđenika bez završene srednje škole, a 73,78% osuđenika sa završenom srednjom i više od srednje škole, u vreme izvršenja krivičnog dela. Upoređujući podatke iz prikazanog istraživanja, sa dobijenim podacima D. Radovanovića,⁶ na uzorku od 359 osuđenika u zatvorenom zavodu, rezultati su bitno različiti. U istraživanjima D. Radovanovića utvrđeno je da su u 89,40% slučajeva osuđenici u

⁶ Radovanović, D.: Svojstva osuđenika i zatvorski tretman, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1988. g. str. 14 –15.

zatvorenom domu imali obrazovanje ispod nivoa srednje škole, a samo 10,60% srednje i iznad srednjeg obrazovanja.

Posmatrano na nivou osuđeničke populacije u svim zatvorima u Srbiji⁷ obrazovni nivo je sledeći:

a) osuđenici bez škole i sa nepotpunom osmogodišnjom školom zastupljeni su u 13,17%;

(b) osuđenici sa osmogodišnjom školom i nepotpunom srednjom školskom spremom prisutni su u 36,85% slučajeva;

(v) osuđenici sa završenom srednjom školskom spremom, započetim ali nedovršenim studijama i školom za KV radnike prisutni su u 46, 18% slučajeva i

(g) grupacija osuđenika sa visokom i višom školskom spremom i sa školom za VKV radnike prisutna je u 3,80% slučajeva.

Polazeći od dobijenih rezultata u pogledu obrazovnog nivoa osuđenika koji se nalaze u otvorenim zavodima, pre dolaska na izdržavanje kazne zatvora, može se postaviti dilema da li zavod treba da organizuje redovni obrazovni proces, za koju kategoriju osuđenika i u kom vidu. Svakako da je situacija u pogledu obrazovanja na nivou cele osuđeničke populacije u Srbiji nepovoljna i da je neophodno na mnogo ozbiljniji način pristupiti organizovanju obrazovnog procesa u zatvorskim institucijama.

v) Nivo obrazovanja i uzrast osuđenika

Povezanost nivoa obrazovanja i uzrasta osuđenika je od značaja za razumevanje problema određivanja tretmana, a od posebnog je značaja i za proces institucionalne resocijalizacije. Uticaj nivoa obrazovanja i uzrasta na vršenje inkriminiranih radnji i njihova povezanost omogućava penolozima da sačine adekvatne vaspitne mere koje treba, u toku izdržavanja kazne, da se primene prema osuđenim licima. U tabeli 2. ispitivana je povezanost između nivoa

⁷ Godišnji izveštaj Uprave za izvršenje zavodskih sankcija za 2006. godinu.

obrazovanja i uzrasta osuđenika, pre izvršenog krivičnog dela, za osuđenike koji imaju status otvorenog tretmana.

Tabela 2.
 Odnos između nivoa obrazovanja i uzrasta osuđenika pre izvršenog krivičnog dela

Nivo obrazovanja	U z r a s t										Ukupno	
	18-23		24-27		28-39		40-49		50 i >		N	%
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%		
Bez škole i nep. osmogod.	2	2,67	3	3,0	7	5,8	12	13,9	6	13,4	30	
U redu %	6,67		10,00		23,33		40,00		20,00		100,00	
Osmog. škola i nepot. srednja	10	13,33	18	22,22	24	19,83	19	20,88	7	15,90	78	
U redu %	12,82		23,08		30,77		24,36		8,97		100,00	
Škola za KV i VKV adnike	5	6,67	11	13,58	14	11,57	15	16,48	8	18,18	53	
U redu %	9,43		20,75		26,43		28,30		15,09		100,00	
Srednja škola i nedovršene studije	58	77,33	47	58,02	70	57,85	36	39,56	17	38,34	228	
U redu %	25,44		20,61		30,70		15,79		7,46		100,00	
Viša i visoka školska sprema	-	-	2	2,48	6	4,96	9	9,89	6	13,64	23	
U redu %	-		8,70		26,09		39,12		26,09		100,00	
UKUPNO	75	100,00	81	100,00	121	100,00	91	100,00	44	100,00	412	

$\chi^2=42,18$; $p<0,01$; $C=0,32$

Pomoću χ^2 utvrđeno je da postoji značajnost razlike između frekvencija u kategorijama dveju varijabli, a pomoću koeficijenta kontingencije (C) ustanovljena je korelacija na nivou 0,01 - što znači da između varijable uzrasta i varijable nivoa obrazovanja osuđenika, pre izvršenog krivičnog dela, postoji i statistički je značajna povezanost. Iz tabele 2. može se zaključiti da su osuđena lica, do 23. godine života, u vreme izvršenja krivičnog dela, imali najmanje srednje obrazovanje i to u 84,00% slučajeva, osuđenici uzrasta od 24-27 god.

74,08%, osuđenici uzrasta od 28-39 god. 74,39%, od 40-49 65,30% i preko 50. god. 70,50%.

Na osnovu ovih podataka može se zaključiti da je veći broj mlađih osuđenika imao završenu srednju školu, a da je veći broj starijih osuđenika (iznad 28 god.) imao, češće, više i visoko obrazovanje. Takođe, ispitivani uzorak karakteriše i to da su osuđenici uzrasta iznad 40. godine života najučestaliji u kategoriji obrazovanja – bez škole i sa nezavršenom osmogodišnjom školom (60,00%), ali su i najbrojniji i u kategoriji sa višom i visokom školskom spremom (23,53%) I pored značaja povezanosti ove dve varijable, nivo obrazovanja osuđeničke populacije nije relevantan etiološki faktor koji je značajno uticao na vršenje krivičnih dela. Moguće je da su drugi faktori bili dominantniji u opredeljenju pojedinca za vršenje krivičnih dela.

g) Zanimanje i zaposlenost osuđenika

Zanimanje i zaposlenost spadaju u osnovna socijalna obeležja i sigurno da mogu biti značajan etiološki faktor u ispoljavanju delinkventnog ponašanja. Stoga su i uzeta ova socijalna obeležja kao varijable u istraživanju.

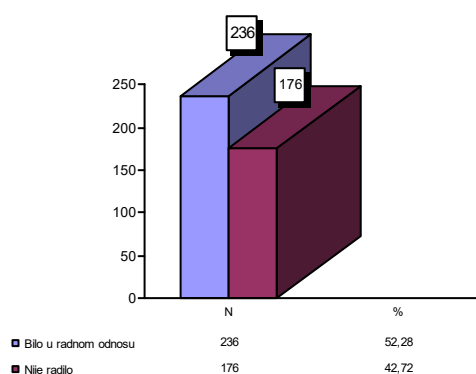
Kriminološka i penološka istraživanja pokazuju da zanimanje i zaposlenost, odnosno, nezaposlenost i kriminalitet mogu biti međusobno povezana i ona imaju smisla sa etiološkog stanovišta, pa ih stoga treba saznati u procesu izučavanja kriminaliteta. Zanimanje i zaposlenost biće posmatrani, prevashodno, kao karakteristike osuđeničke populacije u otvorenim kazneno-popravnim zavodima i kao preduslovi dela tretmana koji se ostvaruje u zavodima.

Najveći procenat osuđenika stručno je osposobljen na nivou KV i VKV radnika, i to u 40,29% slučajeva, zatim 25,00% osuđenika su bez zanimanja ili su nekvalifikovani ili polukvalifikovani radnici, 15,54% osuđenika ima neko od službeničko-administrativnih zanimanja sa srednjom, višom ili visokom školskom spremom, a 19,17% su sa drugim zanimanjima. Rezultati ispitivanja ukazuju da postoji određena povezanost između obrazovnog nivoa i zanimanja. Tako je utvrđeno da oko 26% ispitivane populacije nema srednje obrazovanje, a da istovremeno njih

oko 25% nema nikakve kvalifikacije u oblasti zanimanja. Taj približan procenat, između nivoa obrazovanja i nivoa zanimanja, ukazuje da su te dve varijable povezane.

Što se tiče zaposlenja, u vreme izvršenja krivičnog dela, podaci pokazuje visok procenat nezaposlenosti, što nije neočekivan rezultat imajući u vidu opštu nezaposlenost u zemlji. Zabrinjavajuća je činjenica da je tolika nezaposlenost u populaciji koja je relativno mlada i u punoj fizičkoj snazi, kao i činjenici da se radi o osobama koje su osuđene na kratke kazne zatvora.

Grafikon 1.
Grafički prikaz zaposlenosti osuđenika u vreme izvršenog krivičnog dela

Pretpostavka je da u zavodima koji izvršavaju duže kazne zatvora, procenat nezaposlenosti i povrata je znatno veći i može se sa sigurnošću očekivati povezanost zaposlenja i kriminalnog ponašanja. Na uzorku od 412 osuđenika u otvorenim zavodima, njih 236 ili 57,28% je, u vreme izvršenja krivičnog dela, bilo u radnom odnosu, a 176 ili 42,72% nije radilo.

Zanimanje i zaposlenje osuđenika, u vreme izvršenja krivičnog dela, posmatrano je kao karakteristika osuđeničke populacije koju je potrebno u institucionalnim uslovima otvorenog režima uključiti u tretman i osposobiti za uspešnu adaptaciju po izlasku sa izdržavanje kazne, o čemu će biti i u delu o tretmanu.

d) Porodični i materijalni status osuđenog

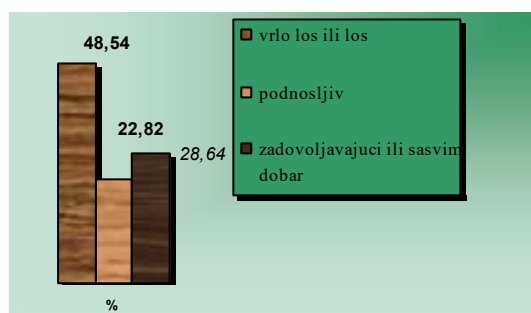
Pod porodičnim i materijalnim statusom osuđenika podrazumevamo stanje u kome se osuđenik nalazio u vreme izvršenja krivičnog dela, sa aspekta bračnog stanja, sa kim je živeo pre izvršenja krivičnog dela, odnosi u porodici i kakvog je bio materijalnog stanja. Ove varijable su sagledane radi sticanja potpunije slike o osuđenim licima, na osnovu koje se može sačiniti sveobuhvatniji tretman.

Ispitivan uzorak osuđenika pokazuje da je njih 221 ili 53,64% bilo u bračnoj zajednici, 152 ili 36,89% nije bilo oženjeno, a 39 ili 9,47% bilo je razvedeno ili im bračni drug nije bio živ. Što se tiče podatka sa kime su osuđenici živeli, njih 35,68% je živelo sa roditeljima, 26,94% sa suprugom i sa decom, 22,57% sa suprugom i decom, ali kod roditelja (bilo njegovih ili ženinih), a samo su 14,81% osuđenika živeli sami.

Odnosi u porodici su, takođe, značajan podatak za shvatanje i objašnjenje kriminalnog ponašanja osuđenika. Na osnovu ispitivanja utvrđeno je da se 74,76% osuđenika izjašnjava da su im odnosi u porodici dobri ili sasvim dobri, a da su samo u 16,75% slučajeva odnosi uglavnom loši ili vrlo loši. Prema tome, može se zaključiti, da je relativno mali broj osuđenika, odnose u porodici doživljavao kao loše, što je u svakom slučaju subjektivna ocena koja i ne mora da odražava realno stanje.

Izjašnjavajući se o materijalnom položaju (grafikon 2), osuđenici su istakli da je njih u 48,54% živelo u vrlo lošim ili lošim materijalnim uslovima, 22,82% u podnošljivim, a 28,64% da su živeli u zadovoljavajućim ili sasvim dobrim materijalnim uslovima.

Grafikon 4.
Materijalni položaj osuđenika u vreme izvršenja krivičnog dela

Rezultati pokazuju da je značajan broj osuđenika, u vreme izvršenja krivičnog dela, živelo u teškim materijalnim uslovima, što je i očekivano imajući u vidu visok nivo nezaposlenosti i prisustvo ekonomske krize u zemlji. Svakako, da su faktori nezaposlenost i loš materijalni položaj povezani i da su, predstavljali značajan etiološki element u opredeljivanju osuđenika za vršenje krivičnih dela.

2. PSIHOLOŠKE KARAKTERISTIKE OSUĐENIKA

a) Intelektualne sposobnosti

Poznavanje ličnosti je od posebnog značaja za razumevanje ponašanja osuđenih i za prilagođavanje pojedinih oblika tretmana individualnim svojstvima. Samo programi postupanja, prilagođeni ličnim svojstvima i karakteristikama osuđenika, mogu uspešno da utiču na korekciju ponašanja pojedinca i uspešno prevaspitanje. U izučavanju karakteristika osuđeničke populacije u otvorenom tretmanu, analizirane su intelektualne sposobnosti osuđenika i oblici patološkog ponašanja u zatvoru.

Izučavajući intelektualne sposobnosti osuđenih lica prema kojima se primenjuje otvoreni tretman, utvrđeno je da veliki broj osuđenika ne prolazi fazu opserviranja ličnosti i da nema podataka o osobinama ličnosti. Jedan broj otvorenih zavoda ne vrši sociopsihološka, kriminološka i pedagoška ispitivanja osuđenih lica, zbog nedostatka kadrova koji su osposobljeni za opservaciju osuđenih lica. Nedostatak ovih podataka onemogućava donošenje pouzdanijih zaključaka o ulozi subjektivnih faktora u ispoljavanju ponašanja osuđenika, kao i njihovoj ulozi u izradi tretmana. I pored nepotpunih podataka o intelektualnim sposobnostima osuđenih lica, u tabeli br. 3. prikazan je distribucija intelektualnih sposobnosti ispitanih osuđenika.

Tabela 3.
Intelektualne sposobnosti osuđenih lica

Nivo intelektualnih sposobnosti	N	%
1. Natprosečne intelektualne sposobnosti	1	0,24
2. Prosečne intelektualne sposobnosti	228	55,34
3. Ispodprosečne intelektualne sposobnosti	26	6,31
4. Tupost i umna zaostalost	10	2,43
5. Nepoznate-nisu merene	147	35,68
Ukupno:	412	100,00

Iz tabele se vidi da su kod 265 osuđenika ili u 64,32% slučajeva ispitivane intelektualne sposobnosti, a da kod 147 ili 35,68% osuđenika nisu ispitivane, što u značajnoj meri ograničava mogućnost ozbiljnijeg zaključivanja o ulozi i značaju inteligencije u procesu planiranja tretmana. Poseban nedostatak nepoznavanje intelektualnih sposobnosti osuđenika se odražava na nemogućnost potpune individualizacije tretmana u procesu prevaspitanja osuđenika. I pored nepotpunih podataka, utvrđeno je da je kod ispitivanih osuđenika, njih oko 86% svrstano u kategoriju prosečnih intelektualnih sposobnosti, a oko 14% osuđenika pripada kategorijama ispodprosečnih sposobnosti. Znači, radi se o populaciji osuđenika koja je po svojim intelektualnim sposobnostima

na nivou proseka i da se prema njima mogu primenjivati svi oblici i metodi vaspitnog rada koji odgovaraju normalnoj populaciji. Ispitivanje drugih psihičkih funkcija ličnosti prestupnika je veoma skromno i gotovo i da se ne vrši. Kao razlog takvog nepotpunog opserviranja je u vrlo kratkom boravku osuđenika u prijemno-opservaciono odeljenje, velika fluktuacija osuđenika, ali i nedostatku odgovarajućih kadrova.

Ovakvo stanje, u pogledu neosposobljenosti otvorenih zavoda za potpuno ispitivanje ličnosti osuđenih lica, treba menjati, posebno što bez potpunog poznavanje kompletne ličnosti osuđenika nije moguća izrada adekvatnog tretmana i dobra selekcija osuđenih za otvorene zavode, kao najvažniji uslovi uspešnog rada ovih zavoda.

b) Patološki oblici ponašanja osuđenika

Pod patološkim oblicima ponašanja osuđenika i njihovih porodica, u ovom radu, podrazumevamo: intelektualnu deficitarnost, psihopatiju, neurotičnost, alkoholizam, narkomaniju i homoseksualizam. Podaci o patološkim oblicima ponašanja osuđenika dobijeni su od zavoda, i oni su rezultat stručnih konstatacija i u visokom procentu su pouzdani. Nažalost, to su jedini podaci o ličnosti osuđenih lica, jer zavodi nisu osposobljeni za potpuniju i stručniju opservaciju osuđenika. Dobijeni rezultati su stavljeni u korelacioni odnos sa drugim karakteristikama osuđenika.

Iz podataka dobijenim proučavanjem dokumentacije koju vode zavodi, može se zaključiti da postoji širok spektar ispoljenih patoloških oblika ponašanja osuđenika u otvorenim zavodima. Na osnovu analize dobijenih podataka može se zaključiti sledeće:

(a) da je od 412 osuđenika kod 227 ili 55,10% utvrđen neki od oblika patološkog ponašanje;

(b) od osuđenika koji ispoljavaju patološko ponašanje, njih 98 ili 43,17% ispoljava sklonost prema toksikomaniji, 85 osuđenika ili 37,44% manifestovalo je neurotično ponašanje, 31 osuđenik ili 13,66% ispoljava psihopatske karakteristike, a u 2,20% slučajeva su ispoljavali homoseksualne tendencije i druge vidove patološkog ponašanja.

Ovako visok stepen ispoljenih psihopatoloških oblika ponašanja osuđenika u otvorenim zavodima je, prilično, iznenađujući, imajući u vidu da se radi o kategoriji osuđenika koji su učinili lakša krivična dela i u većini slučajeva su primarni delinkventi. Ovde se s'pravom može postaviti pitanje - u kom stepenu zavodska sredina i režim doprinose ispoljavanju ovakvih oblika ponašanja i koje mere treba primeniti u procesu eliminisanja ovih oblika ponašanja? Takođe, nameće se i pitanje selekcije osuđenika, koja je očigledno neadekvatna za karakter režima koji treba da karakteriše otvorene zavode.

Objašnjenje za ovako veliki procenat ispoljenog patološkog ponašanja u otvorenom tretmanu može se objasniti i podatkom da je došlo do izrazitog manifestovanja patoloških oblika ponašanja u celokupnom zatvorskom sistemu u Srbiji. Prema podacima za 2006. godinu u svim zatvorima u Srbiji registrovano je preko 1000 alkoholičara, oko 4000 narkomana, preko 400 samopovređivanja, oko 90 pokušaja samoubistava, 9 samoubistva, preko 1600 infektivno obolelih i sl. U 2006. godini, na nivou zatvorskog sistema bilo je oko 300.000 osuđeničkih bolničkih dana.

Kada se ovo sve ima u vidu, može se zaključiti da je u zatvorima svih tipova i vrsta smeštena veoma složena osuđenička populacija kojoj više treba ozbiljna psihološko psihijatrijska terapija od realnih mogućnosti primene klasičnih metoda resocijalizacije.

3. KRIMINOLOŠKE KARAKTERISTIKE OSUĐENIKA

U cilju potpunijeg sagledavanja osuđeničke populacije, koja se nalazi na izvršenju kazne lišenja slobode u kazneno-popravnim zavodima otvorenog tipa, neophodno je prikazati strukturu osuđenika i sa kriminološkog aspekta. U ovoj studiji analizirana je vrsta izvršenih krivičnih dela, visina izrečenih kazni zatvora i ranija osuđivanost.

Saznanja o kriminološkim karakteristikama osuđeničke populacije, uz psihološka i sociološka saznanja, daju potpuniju sliku o osuđenom licu. Podaci o sociopsihološkim i kriminološkim karakteristikama osuđenika predstavljaju osnov za razumevanje kriminaliteta, objašnjenje i tumačenje ove društvene pojave. Prevladavajući značaj ovih pojava je

u izradi programa postupanja, korekciji pojedinih osobina ličnosti i promeni negativnih stavova i uverenja osuđenika. Promenom pojedinih oblika osuđenikovog ponašanja, stvaraju se uslovi za prihvatanje pozitivnih obrazaca ponašanja i, istovremeno, stvaranje uslova za uspešno uključivanje u životnu sredinu.

a) Vrste krivičnih dela

Ispitujući osuđeničku populaciju u otvorenom tretmanu, sa aspekta vrste izvršenog krivičnog dela, utvrdili smo da su krivična dela protiv imovine najučestalija sa 40,05%, zatim krivična dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja sa 13,59%, krivična dela protiv života i tela u 11,65%, krivična dela protiv morala i dostojanstva sa 5,34%, krivično delo nedozvoljeno držanje oružja sa 5,10%, krivično delo protiv službene dužnosti sa 4,37% i krivično delo neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih sredstava sa 4,12%. U kategoriju ostalih krivičnih dela izjasnilo se 15,78% osuđenika.

Posmatrajući strukturu osuđenika, u otvorenim zavodima, po učinjenim krivičnim delima, uočava se da izvršiocu krivičnih dela protiv morala i dostojanstva ličnosti i izvršiocu krivičnih dela nedozvoljene proizvodnje i stavljanja u promet opojnih sredstava, po opšte prihvaćenim kriterijima nisu za otvorene zavode. Ovaj stav potvrđuju i podaci iz tabele 14, iz koje se vidi da se povratak kod ovih krivičnih dela kreće između 55-66%.

b) Vrste krivičnih dela i uzrast osuđenika

Upoređivanjem vrste krivičnih dela sa uzrastom osuđenika u vreme izvršenja krivičnog dela, utvrđen je stepen povezanosti ove dve varijable. Njihova povezanost i međusobni odnosi su značajni za izradu i realizaciju individualnog tretmana.

Analizirajući dobijene rezultate, utvrđeno je da postoji povezanost između uzrasta i vrste krivičnih dela. Naime, svaki interval starosti pokazuje svoje karakteristike koje se odnose na vrstu učinjenih krivičnih dela. Osuđenici na uzrastu od 18-23 godine, najčešće su vršili krivična

dela protivu imovine i to u 53,52%, zatim krivična dela protivu života i tela u 22,55%, krivična dela nedozvoljene proizvodnje i stavljanja u promet droge u 9,86% i krivična dela protivu morala i dostojanstva u 5,63%. Osuđenici na uzrastu od 24-27 god. su, takođe, u 46,67% vršili krivična dela protivu imovine, u 12,22% krivična dela protivu života i tela, zatim krivična dela protivu morala i dostojanstva u 10,00%, krivična dela protivu bezbednosti javnog saobraćaja u 8,98%, krivična dela protivu službene dužnosti i krivična dela nedozvoljenog posedovanja opojnih sredstava. Na uzrastu 28-39 god. imovinska krivična dela su zastupljena u 42,86%, krivična dela protivu života i tela u 10,71% slučajeva, krivična dela protivu bezbednosti javnog saobraćaja i krivična dela protivu morala i dostojanstva u 6,25%, a krivična dela nedozvoljenog držanja i nošenja oružja sa 4,46%. Interesantno je napomenuti da je 23,22% osuđenika učinilo krivična dela van nabrojanih krivičnih dela (u kategoriju ostala dela). Starosna grupacija osuđenika od 40-49 godina, najviše je vršila krivična dela imovinske prirode i to u 35,48%, zatim iz oblasti saobraćaja u 20,43%, nedozvoljeno držanje i nošenje oružja u 8,60%, krivično delo protivu morala i dostojanstva u 7,53% i krivično delo protivu službene dužnosti u 5,38% slučajeva. Takođe, i u ovom uzrastu u 20,43% vršena su krivična dela u kategoriji "ostala dela". I najzad, u intervalu preko 50 godina, na prvom mestu su krivična dela iz saobraćaja sa 43,48%, zatim krivična dela protivu službene dužnosti sa 10,87%, oružje i krivično delo protivu imovine sa 8,70% i krivično delo protivu života i tela sa 4,35%.

Logično se postavlja pitanje koji su razlozi da su osuđenici mlađeg uzrasta činili učestalije teža krivična dela. Jedan od odgovora je u činjenici što se u otvorene zavode šalju prvi put osuđena lica, a u većini slučajeva su na tom uzrastu prvi put osuđivani, kao i nepoštovanje kriterija za selekciju osuđenika za otvorene zavode. Jedan od elemenata za objašnjenje ovih rezultata je i činjenica da poslednjih godina sve veći broj veoma mladih osoba vrši veoma teška i brutalna krivična dela sa elementima nasilja.

v) Visina kazne

Visina kazne predstavlja jednu od najrelevantnijih karakteristika osuđeničke populacije. Njen značaj, svakako, je važan i za otvorene zavode kao institucije sa posebnim karakteristikama u kojima je zastupljen režim koga karakteriše atmosfera poverenja i tolerancije, kako među osuđenicima, tako i između osuđenika i osoblja zavoda, mogućnost slobodnog kretanja i minimalan nadzor nad osuđenim licima. Visina kazne je značajna za selekciju osuđenih u otvorene zavode, internu klasifikaciju osuđenika, utvrđivanje programa postupanja i sl. Njena relevantnost je veoma bitna za ukupno ponašanje osuđenika, jer je visina kazne veoma važan element prihvatanja kazne i adaptacije osuđenika na zavodske uslove života. Sigurno da od visine kazne zavisi i organizacija režima života u zavodu, radno angažovanje, obrazovanje, stručno usavršavanje, vaspitni rad i mnoge druge aktivnosti zavoda.

Najbrojnija populacija osuđenika u otvorenom tretmanu je iz kategorije koji su osuđeni na kaznu zatvora od 6-12 meseci sa 56,32%, zatim osuđenici sa kaznama od 3-6 meseci u 21,60%, a u znatno manjem broju su osuđenici sa kaznama od 12-24 meseci ili 5,58% i preko dve godine je 28 ili 6,80% osuđenika. Ako posmatramo dve najbrojnije grupacije osuđenika, dolazimo do činjenice da je u otvorenim zavodima u Srbiji, u trenutku ispitivanja, 77,93% osuđenika sa kaznom u visini između 3 meseca i 12 meseci, odnosno, u ovim zavodima se nalazi 87,62 % osuđenika sa kaznom do jedne i jedne godine zatvora.

U svakom slučaju, visina kazne je jedan od značajnih elemenata koji u značajnom stepenu utiču na izradu tretmana, kako na nivou zavoda tako i na nivou pojedinca (osuđenika), koji, uz ostale karakteristike, opredeljuje sadržaj rada sa osuđenim licima. O povezanosti varijable visine kazni sa drugim varijablama biće reči u delu koji govori o tretmanu.

g) Ranija osuđivanost

Ranija osuđivanost je karakteristika osuđenika kojoj se u svim istraživanjima i izučavanjima osuđeničke populacije pridaje veoma

važan značaj. To je i razumljivo, imajući u vidu da je to obeležje koje je najbolji pokazatelj ostvarenja cilja i svrhe prethodne kazne, kao i pokazatelj težine kriminalnog ponašanja i složenost ličnosti izvršioca krivičnih dela. U ovom radu ranija osuđivanost, kao varijabla, se posmatra kao element opšte strukture osuđenika u otvorenim zavodima, njihov stepen prisutnosti koji pokazuje valjanost kriterija selekcije osuđenika za ove zavode. U sledećem odeljku rada biće dovedena u vezu sa vaspitnim postupcima i stavovima osuđenika koji karakterišu otvorene zavode.

Većina penologa smatra da povratnike karakteriše usporen proces resocijalizacije zbog čvršće kriminalne struktiranosti sa navikama i ponašanjem koja nisu društveno prihvatljiva i sa niskom motivacijom za promenom takvog modela ponašanja. Grupacija povratnika se vrlo brzo međusobno strukturira i stvara svoj vrednosni sistem koji je, po pravilu, u suprotnosti sa vrednosnim sistemom zavoda i osuđenih lica koji se prvi put nađu u zavodu. Uticaj ranijeg "osuđeničkog staža" i iskustva, može biti veoma važno za ponašanje u zavodu, za prilagođavanje tog ponašanja pravilima kućnog reda,⁸ ili za stvaranje neformalnih odnosa među osuđenicima. Brojni penolozi smatraju da što duže provedeno vreme u zatvoru utiče na sve manji obim prihvatanja normi i tretmana u zavoda. Za razliku od osuđenika koji su ranije osuđivani, primarni osuđenici češće prihvataju formalni sistem u zavodu, režim i vrednosni sistem zavoda, a to olakšava proces prevaspitanja.

U otvorenim zavodima nalazi se oko 55% primarnih osuđenika, a oko 45% osuđenika koji su ranije osuđivani. Posebno nepovoljna činjenica je što je oko 18% osuđenika dva i više puta osuđivana, a to je za otvoreni tretman posebno otežavajuća okolnost u ostvarivanju ciljeva ovih zavoda. Ovakva struktura osuđenika jasno ukazuje na probleme koji zavodi ovog tipa imaju u realizaciji vaspitnog programa.

⁸ Wheeler, S.: Role Conflict in Correctional Communities, deo u Chango, Holt, Rinerhart and Winston, N. J., 1061.

U analizi povratničke populacije koja se nalazi u otvorenim zavodima, utvrđeno je da, od ukupnog broja povratnika, njih 32,10% je osuđivano kaznom do 3 meseca, 28,40% do 6 meseci, 23,46% do jedne godine a 16,04% na kazne zatvora preko jedne godine. Ako grupišemo pojedine intervale, dobićemo da je oko 60% potvratnika ranije osuđivano kaznom do 6 meseci, a oko 84% na kaznu kraću od jedne godine. Preko jedne godine ranije je osuđivano oko 16% osuđenika. Dobijeni rezultati pokazuju da su povratnici u otvorenim zavodima, najčešće osuđivani na kratke kazne zatvora i za krivična dela manje društvene opasnosti.

ZAKLJUČAK

Socio-psihološke i kriminološke karakteristike su veoma bitni etiološki faktori u pojavi kriminaliteta i svakako, u sadejstvo sa drugim faktorima utiču na ispoljavanje kriminalnog ponašanja prestupnika. Pored uticaja na opredeljivanje pojedinca za antisocijalno ponašanje, socio-psihološki i kriminološki faktori su veoma važni pri opserviranju ličnosti osuđenika i izradi adekvatnih programa, određivanju oblika i metoda rada u procesu korekcije ponašanja prestupnika.

Analizom ovih faktora na populaciji osuđenika koji su raspoređeni u otvoreni tretman, došli smo do saznanja da je najbrojnija kategorija osuđenika na uzrastu od 23-50 godine života u oko 72%, da većina osuđenika ima srednje obrazovane, u 64% i da postoji korelacija između uzrasta i obrazovanja u visini od $C=0,32$. Takođe, od ispitivane populacije preko 42% osuđenika nije zapošljeno u vreme vršenja krivičnih dela. Većina osuđenika potiče iz porodica sa lošim materijalnim položajem.

Posebno je značajan podatak da je oko 55% osuđenika ispoljavalo patološke oblike ponašanja i da je visok nivo povrata i u ustanovama otvorenog tipa oko 45%.

Struktura osuđenika u otvorenim zavodima je relativno nepovoljna za uspešno funkcionisanje ovih zavoda i da je potrebno bitno promeniti osuđeničku strukturu kako bi se otvorenim zavodima stvorili optimalni uslovi za ispunjenjem osnovnih ciljeva za koje su i formirani. Otvoreni

zavodi imaju, realno, najveće šanse da lica koja izdržavaju kaznu zatvora u tom režimu budu osposobljena da, nakon izlaska iz zatvora, prestanu sa vršenjem novih krivičnih dela.

LITERATURA

- (1) Milutinović, M. (1973), Kriminologija sa osnovama kriminalne politike i penologije, Drugo dopunjeno izdanje, Savremena administracija, Beograd .
- (2) Radovanović, D. (1988): Svojstva osuđenika i zatvorski tretman, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd,
- (3) Smolovčev, R. (1979).: Opšta andragogija, Sarajevo,
- (4) Stevanović, Z. (1986), Uloga i značaj realizacije obrazovnog dela tretmana u radu sa maloletnicima, Penološki glasnik, Republičko udruženje penologa br. 1-2. Beograd. .
- (5) Wheeler, S.: Role Conflict in Correctional Communities, deo u Chango, Holt, Rinerhart and Winston, N. J.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL AND CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CONVICTS UNDER OPEN TREATMENT

By studying the sample of 412 convicts serving the prison sentence in an open-regime treatment (under the conditions of minimal security measures imposed) the social, psychological and criminological characteristics of convicts were explored. Examined social characteristics include the age at the time of committing the crime, level of education, employment, family background and family status. Psychological characteristics were explored by examining the intellectual abilities and pathological behavior during the sentence serving, while criminological characteristics have been observed by examining the offence type, sentence length and recidivism.

Socio-psychological and criminological characteristics are very important factors in criminality causation; in a mutual interaction with another factors they apparently affect criminality. The socio-psychological and criminological factors are also very important for an observation of convict's personality and preparing of adequate treatment programs, determining of forms and methods of working within the process of correcting the convicts' behavior.

The analysis of these factors revealed that the most convicts (72%) fall into the age group 23-50; the most convicts (64%) have the high school level of education; and that there is a correlation between the age and educational level ($C=0,32$). Also, more than 42% of convicts were unemployed at the time of committing their crime. The majority of the convicts come from families with poor economic conditions.

It is particularly important that around 55% of convicts expressed pathological forms of behavior while there is also a high level of recidivism in open-type institutions (around 45%).

The structure of convicts in open-type institutions is quite detrimental for the effective functioning of these institutions; it is necessary to change the structure of prisoners in order to reach the optimal circumstances for achieving the aims that open institutions were established for. Open institutions actually give best chances for preparing of convicts for the life upon leaving the prison and refraining from further criminal activity.

KEY WORDS: Open treatment / social characteristics / psychological characteristics / criminological characteristics / level of education / pathological phenomena / social status of convicts / intellectual abilities.